

Украине и в первую очередь Киевского медицинского института. Его научные работы имели огромное

значение для развития медицинской науки в области эпидемиологии и санитарной статистики.

1. *Овксентій* Васильович Корчак-Чепурківський (Некролог) // Вісн. АН УРСР. — 1947. — №7. — С. 72–73.
2. *Каган С. С.* Видатний санітарний діяч України — академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурковський. — К., 1965. — 78 с.
3. *Попушой Е. П., Йокса В. А.* Вклад А. В. Корчак-Чепурковського в развитие здравоохранения и борьбу с эпидемиями в Молдавии // Журн. микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии. — 1983. — № 10. — С. 109–111.
4. *Овксентій* Васильович Корчак-Чепурківський (Некролог). // Київська правда. — 1947. — 29 листопада (№ 239). — С. 4.
5. *Большая* медицинская энциклопедия. — Изд. 2-е. — М. — 1959. — Т. 13. — Стб. 1127.
6. *Українська* радянська енциклопедія. — К., 1980. — Т. 5. — С. 429.
7. *Васильев К. Г., Голяченко А. М., Обухов А. Т. А. В.* Корчак-Чепурковський — основоположник преподавания социальной гигиены и эпидемиологии в СССР // Советская медицина. — 1947. — № 5. — С. 127–129.
8. *Макаренко І. М., Полякова І. М.* Бібліографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О. Богомольця (1841–2001). — К.: Століття, 2001. — 207 с.
9. *Карпенко Г. В.* Дійсний член Академії наук УРСР Овксентій Васильович Корчак-Чепурківський // Вісн. АН УРСР. — 1947. — № 3. — С. 18.
10. *Развитие* биологии на Украине. — К.: Наук. думка, 1984. — Т. 1.

*Ю. К. Дуленко,
проф. наук. співроб., д-р мед. наук,*

*Н. В. Кочубей,
здобувач
(Інститут геронтології АМН України, Київ)*

Сторінки історії медичних закладів Покровського монастиря в Києві

В історичній науці здавна обговорюється роль церкви в цивілізаційному процесі. Але значення її в становленні медичної допомоги населенню, а саме у вигляді монастирської медицини, висвітлено недостатньо, особливо в Україні. Автори, спираючись на низку досліджень, проведених впродовж ХХ століття, і літописні джерела [1–6], а також на усні свідчення, намагаються розкрити деякі медичні сторони історії Покровського монастиря в Києві як однієї з останніх

київських церковних установ, що функціонують і в наш час і могли б зробити сьогодні вагомий внесок у відродження благодійності в сфері надання медичної допомоги людям.

Невпинний історичний поступ привів у Х сторіччі до прийняття Київською Руссю християнства у його візантійсько-грецькому взірці та до розповсюдження на Київській землі монастирської медицини. Для Візантійської імперії було притаманне створення при монастирях «страннопріимниц» (місць тимчасового

перебування прочан), лікарень, будинків опікування старих (притулків) зі шпиталями. Ця традиція йде від ранніх християнських громад. Один із перших таких благодійних монастирських закладів засновано Василем Великим у Кесарії Каппадокійській у 370 р. За статутом в цих лікарнях та притулках приймали «без різниці у статі, віруванні і статку». Перший шпиталь для старих був створений за часів візантійської імператриці Олени. Дуже відомі також були будинок опікування старих (гератрофейя) при монастирі св. Георгія, заснованому Костянтином Мономахом у XI ст., або богадільня при царському Пантократорському монастирі (XII ст.) для «покалічених, убогих, безпритульних і безпорадних старих» і лікарня при ньому для «затяжних» (тобто хронічних) хворих, а також лікарня для божевільних [1, с. 1186–1189]. Ще одним історичним коренем майбутнього створення монастирських лікарень на Київській землі була розробка засад так званого «общезительного» чернецтва Пахомієм Великим у IV ст. та розвиток цих ідей палестинським подвижником Феодосієм, який організував у VI ст. першу киновію (чернецький пустельницький гуртожиток).

Одним з перших у християнській Русі постав у середині XI ст. Києво-Печерський монастир. У ньому за прикладом візантійських монастирів існували лікарня та богадільня. Слава «безмездного лечця» Агапіта пішла саме з Києво-Печерського монастиря [2, 3]. Але до XIX ст. ці принципи монастирської медицини в основному, на жаль, не збереглися. У 1899 р. відомий вітчизняний патолог В. В. Підвисоцький писав, що в тогочасній діяльності монастирів і в організації монастирського життя любов до

ближнього та стражденного як ідеал християнства вже не знаходить широкої підтримки, хоча цього можна було б чекати від чернецтва, бо це люди, сильні духом, які свідомо відмовилися від усього мирського [1, с. 1190].

Острівком серед такої неприродної картини, осередком, де керувалися саме любов'ю до знедолених і хворих людей, став Покровський жіночий суспільний («общезительний») монастир, заснований у Києві інокією Анастасією, в миру — Великою княгинєю Олександрою Петрівною. Він був близький за своїми монастирськими правилами саме до киновії Феодосія, дарма що їх розділяли 1400 років, тобто до чернецького гуртожитку. Ось як щодо цього висловлювалась засновниця Покровського монастиря: «Живое монашество — вот знамя, которое столь дорого моему сердцу... Больничное дело было предусмотрено уставом Василия Великого. В Типиконе о больнице говорится... Монашки, опасующиеся, что путем больничного послушания они уклоняются от монашества, не понимают... заповеди Христовой и не понимают того, что Господь во время своего земного странствования... много заботился о болящих, а равно и святые апостолы. Когда мы сподобляемся приблизиться к болящему, то мы невидимо приближаемся ко Христу и, если при служении болящим храним на уме, в сердце и творим устами Иисусову молитву, то это — те живые четки, та идея, за которую радостно можно... принимать всякое поношение!» [4, с. 56, 58, 59].

Хто ж вона була — майбутня інокія Анастасія?

Олександра Петрівна була причетна до царської родини. Батько її — принц Ольденбургський, заміж

вона вийшла за великого князя Миколу Миколайовича — брата Олександра II. Княгиня багато в чому була схожа на батька, який близько піввіку займався активною благодійною та просвітницькою діяльністю. У роки життя Олександри Петрівни Романової в Петербурзі її зусиллями були засновані в Галерній гавані Покровська громада сестер милосердя, лікарня, клінічна амбулаторія, училище для фельдшерниць. Вона головувала в раді дитячих притулків і завдяки їй клопотам в Петербурзі і навколо нього було відкрито таких притулків більше 20, де доглядалися до 5 тис. сиріт. Під час російсько-турецької війни вона за власний кошт спорядила санітарний загін.

У подальшому житті Олександри Романової склалося так, що вона з 1881 р. переїхала до Києва. У цей час вона була тяжко хвора: після травми хребта, одержаної внаслідок дорожньої пригоди, вона не ходила, рухалася за допомогою візка. Але Олександра Петрівна знайшла в собі сили, щоб перемогти безжальну долю. Вона задумала заснувати на Лук'янівці жіночу чернечу обитель з благодійними закладами. За 50 тис. рублів було придбано ділянку в 6 десятин на Вознесенському укосі позаду однойменної церкви. Ще 2 десятини виділила безвідплатно міська влада. Ця земля значилася по Діонісєвському (тепер Бехтерівському) провулку на розі з Львівською вулицею. У 1889 р. під керівництвом архітектора Ніколаєва почалося проектування забудови. Про масштабність будівництва свідчить хоча б той факт, що перед міською управою було поставлене питання щодо забезпечення монастирської садиби водопостачанням з розрахунку 50 тис. відер щомісячно. У червні-липні 1889 р. монастир було за-

тверджено під назвою «Покровський». Але в народі він був відомий як «Княгинін».

За заповітом, складеним у присутності свідків, серед яких був професор Київського університету І. О. Сикорський, княгиня залишила обителі всю землю із будівлями та майном. А щорічні витрати засновниці становили 50 тис. рублів власне на монастир і ще 80 тис. на медичні потреби.

Лікарняні заклади становили предмет основних клопотів княгині. Але внесок Олександри Петрівни в діяльність цих закладів не обмежувався лише грошми. З липня 1889 і до 13 квітня 1900 р., коли вона померла, Велика матушка, як її називали, жила в монастирських покоях і брала найактивнішу участь у житті монастиря й особливо — лікарняних відділень. Як свідчать послушниці монастиря тих часів, щоденно вона реєструвала хворих, разом з іншими черницями мила новоприбулих, робила перев'язки, асистувала на операціях хірургам, чому вона навчилася ще в петербурзьких клініках, писала під наглядом лікарів рецепти, керувала лікарняним персоналом сестер-доглядальниць із монастирських черниць. Може постати питання, чи відповідає це дійсності, авжеж Олександра Петрівна не спроможна була самостійно рухатися. Але відомо, що за час її життя у монастирі вона справді видужала, що вона пов'язувала зі своєю благодійною діяльністю, а також щирими молитвами перед іконою Почаївської Божої матері [4, с. 71, 72].

Результати десяти років становлення і вдосконалення лікарняної бази у Покровському монастирі виглядали на 1900 рік таким чином. Лікарня монастиря складалася з 9 відділень: 1-ше та 2-ге хірургічне

і гінекологічне відділення — разом на 58 хворих, 3-тє — для лікування внутрішніх хвороб на 40 ліжок для дорослих жінок і 10 дитячих ліжок; 4-тє Микільське відокремлювальне («уединительное») — на 5 ліжок; 5-тє — ізолятор для інфекційних хворих на 12 ліжок, 6-тє — амбулаторне; 7-тє — для невиліковних на 15 ліжок, 8-тє — післяопераційне (відновлювальне) і 9-тє — для незрячих на 20 ліжок. Разом стаціонарних місць — 160. Всі відділення були організовані за коридорною системою. Опалення в лікарняних будівлях було центральне водяне, сполучене з вентиляційною системою. Площа, яку займала лікарня, разом з парком становила близько 8 десятин.

У лікарню приймали жінок і дітей з різними захворюваннями, за винятком венеричних, інфекційних та душевних хвороб. В амбулаторії (або лічниці) обслуговували хворих незалежно від статі. Не мали також значення вік, звання та віросповідання. Амбулаторне відділення займало окреме одноповерхове приміщення, в якому було до 20 кабінетів. У ньому була також велика зала чекання для хворих, буфет, ванна кімната. Проводили тут такі маніпуляції, як вправлення вивихів, накладання гіпсових пов'язок при переломах тощо. До речі, ця лічниця була облаштована таким чином, що при необхідності могла бути перетворена на стаціонарне відділення, де розмішалося до 100 хворих. Саме так і сталося в 1897 р., коли в Києві спалахнула епідемія тифу. Міська лікарня була переповнена. Київ опинився би у критичній ситуації, якби інокія Анастасія не запропонувала допомогу. Тільки-но збудоване приміщення лічниці було пристосовано під тимчасове інфекційне відділення. За цим прикла-

дом Києво-Печерська лавра та Маріїнська громада Червоного Хреста відкрили тимчасові лікарні на 40 ліжок кожна.

Стаціонарні відділення мали найновіше на той час обладнання. Тут було встановлено перший в Києві рентгенівський апарат, перші рентгенограми було зроблено 17 жовтня 1896 р. — через рік після відкриття X-променів.

У лікарні та амбулаторії працювали 10 штатних лікарів. Передплачували близько 20 періодичних медичних видань. До співробітництва залучались відомі київські медики — вже згадуваний І. О. Сикорський, Д. К. Заболотний. До речі, Заболотний за кошт Олександри Петрівни був відряджений до Індії у складі протичумної експедиції. Згодом під час епідемії чуми у Заволжі княгиня відрядила у розпорядження протичумної комісії ще чотирьох лікарів, брала участь також у формуванні спеціальних загонів лікарів і фельдшерів.

Керував монастирською лікарнею з 1890 р. М. В. Соломка, який до цього практикував як хірург у Київському військовому госпіталі. Він же асистував славетному професору Ф. К. Борнгаупту, коли княгиню оперували з приводу онкологічного захворювання. Хірургічні операції в монастирській лікарні почали робити з 1893 р., щорічно їх провадилось до 300. Смертність при операціях не перевищувала 4%.

У лікарні був ретельний догляд за хворими та досить калорійне харчування. Ось, наприклад, чим годували 30 квітня 1896 р. Загальний стіл складався з таких страв: сніданок — чай із булкою, молоко, масло, варене яйце; обід — зелений борщ, печеня, компот; вечеря — суп і тушковане м'ясо з картоплею. За призначенням лікаря хворі додат-

ково одержували сирі яйця, вино тощо [5, с. 161].

Закладаючи монастир, княгиня встановила, що лікарня буде існувати виключно на благодійних началах. Так, вважалося, що ті хворі, яким потрібно було довготермінове стаціонарне лікування, обов'язково госпіталізуються. Інші ж лікарні Києва, наприклад Олександрівська, саме через це відмовляли багатьом. Крім того, кількість безкоштовних місць у київських лікарнях була досить обмеженою. А в «Княгининім монастирі» (або у «білій лікарні», як казали в народі) близько третини ліжок тільки у хірургічному відділенні займали хворі на кістковий туберкульоз або остеомієліт, деякі з яких перебували на стаціонарному лікуванні від одного до трьох років. Середня тривалість перебування хворих із внутрішніми хворобами складала, згідно звітів, 28 днів [там само].

Крім лікарні та лічниці, монастир утримував велику аптеку з безкоштовною видачею ліків. Для неї в 1897 р. збудували новий двоповерховий кам'яний будинок. Були в монастирі також училище для дівчаток-сиріт та странноприймниця, до якої, як писав очевидець, «йшов голодний і холодний і знаходив для себе піклування, притулок і ночівлю». І далі: «Як часто доводиться чути на вулицях Києва: — А як пройти до княгині? — та бачити перед собою виснажену й втомлену людину, яка Бог зна звідки з'явилася, почувши від добрих людей, що в Києві існує лікарня, де нікому не відмовляють у прийомі, добре лікують і грошей не беруть. Щоб усвідомити, яким великим було благодіяння, виявлене княгинею заснуванням лікарні, я повинен нагадати, що у Києві, незважаючи на низку благочинних зак-

ладів, у 80-х роках відчувалася нестача в лікарнях. Миська Олександрівська не спроможна була задовольнити нагальні потреби» (цит. за [5, с. 160, 161]).

У лікарні молодший медичний персонал складав понад 100 сестер монастирської громади, які були зайняті у всіх лікарняних послушництвах. Вони безкоштовно — заради високої ідеї служіння стражденним — працювали безпосередньо в лікарні, амбулаторії та аптеці, а також на кухні, в пекарні, у пральні. Так, одна з майбутніх ігумень Покровського монастиря — Магдаліна, яка прийшла до обителі 1893 року, спочатку виконувала своє послушництво як старша сестра лікарні, а згодом допомагала великій княгині в управлінні господарчими справами і будівництві нового собору.

Останньою лікарняною спорудою в Покровському монастирі, вже після кончини засновниці, став новий хірургічний корпус, закладений в червні 1910 р. Треба підкреслити, що в середній частині двоповерхової будівлі була розміщена церква св. цілителя Пантелеймона, а у старому хірургічному корпусі функціонувала церква преподобного Агапіта.

За 20 років — з 1893 до 1914 — лікарняні заклади монастиря здобули високого авторитету не лише у Південно-Західному краю, але й в інших губерніях. За цей період лікарня прийняла на лікування близько 18 тис. хворих, було зроблено 8 тис. складних операцій, в амбулаторії зареєстровано близько 1 млн. 165 тис. відвідувань, виписано 1 млн. 250 тис. рецептів на безкоштовні ліки. З 1904 р. при лікарні працювали курси з догляду за пораненими (під час російсько-японської війни). У 1905 р. близько 800 жінок прослухали курс лекцій про заходи боротьби з холерою. Крім того, в

подальшому лікарняні монастирські заклади слугували як база для слухачок Київського жіночого медичного інституту. Коли почалася перша світова війна, при монастирі було відкрито шпиталь на 225 ліжок, який утримувався на субсидію від синів Олександри Петрівни.

Але прийшов 1917 рік, і будь-яке грошове утримання лікарняних закладів, що весь час ішло за заповітом княгині, припинилось. Хворі та 40 на той час лікарів залишилися практично без засобів для існування. Тоді монастир, до якого з 1894 р. відійшла і Межигірська обитель і який нараховував 120 черниць та 580 послушниць (з них 170 працювали в монастирських лікарняних закладах), звернувся в червні 1917 р. до Українського Церковного собору з проханням дозволити взяти лікарню у повне підпорядкування монастирю і на його утримання. Але замість цього з жовтня 1917 р. лікарня перейшла у розпорядження лікувально-санітарного відділу Київської округи шляхів сполучення. Приміщення ж лічниці (амбулаторії), за постановою ревізійної комісії гетьманського уряду, з жовтня 1918 р. було передане Першій українській гімназії ім. Т. Шевченка, звичайно — не для лікувальних цілей.

Наступна зміна влади поставила під загрозу існування самого монастиря. Почав діяти декрет про відокремлення церкви від держави. У ньому, зокрема, значилося: «Будь-які церковні та релігійні громади не мають права володіти власністю» [5, с. 169]. Монастир був приречений і з 1923 р. припинив своє існування. У садибі колишнього монастиря по Діонісєвському провулку (б. 13–15) було розміщено житлове містечко робітників-металістів, частина приміщень була віддана під склади, гаражі, сховища. Збереглися лише

Миколаївський собор і Покровська церква, їх не знесли, хоча зняли хрести і навіть маківки.

У березні 1934 р. президія міської ради постановила закрити Покровську церкву монастиря за формулюванням «через відсутність віруючих української орієнтації». Приміщення церкви було передано залізничній лікарні «для використання під клуб» [5, с. 171].

Лише у жовтні 1941 р. (під час німецької окупації) існування Покровського монастиря було відновлено, в келіях знову оселилися черниці та послушниці. А з березня 1942 р. ігуменею Покровського монастиря стала Архелая (в миру Савельєва Олена Фролівна), яка ще 1894 р. прийшла сестрою до монастиря, з 1911 р. служила в аптеці, а чернецтво прийняла в 1937. Ігуменею вона була призначена у 62 роки і за 15 років управління (до 1957 р.) зробила дуже багато для відновлення обителі та лікарняних закладів. Зокрема, під час другої світової війни у лікарняних монастирських спорудах було розгорнуто шпиталь, а за стінами монастиря у роки війни переховувалося майже три сотні переслідуваних окупаційним режимом людей різних національностей. Після визволення Києва монастирський шпиталь було призначено для лікування поранених радянських воїнів, сестрами-жалібницями в ньому були насельниці монастиря. Згодом, по закінченні війни, хірургічний корпус знову зайняла залізнична лікарня, терапевтичний — міський онкологічний диспансер. За традицією деякі з послушниць Покровського монастиря продовжували нести послух у міських лікувальних закладах у ролі молодшого медперсоналу [7].

Свідки розповідають, що ігуменю Архелая у повоєнні роки зазнала

тяжких поневірянь, вона була притягнута певними структурами до відповідальності за свою діяльність під час німецько-фашистської окупації Києва, зокрема за надання німецьким військовим медичної допомоги у шпиталі монастиря. Вона була під реальною загрозою репресивних дій. І тільки завдяки потоку листів, що були надіслані колишніми пораненими Червоної Армії та сил опору, які були врятовані та вилікувані в стінах Покровського монастиря, ігумена Архелая залишилася на свободі й навіть отримала урядову нагороду за допомогу радянським воїнам.

На цьому історія випробувань Покровського монастиря не закінчилася. Але монастир знову встояв. У 1994 р. в монастирі проживало вже близько 100 сестер громади, у монастирській богадільні знайшли притулок 45 німецьких жінок. Правда, на території монастиря залишилось не більше десятка колишніх будівель. Деякі з них були зайняті міськими службами, зокрема на місці кухні та трапезної розміщено міську стоматологічну поліклініку. Та громада жіночого Покровського монастиря, якою з 1980 р. вже керувала ігумена Маргарита, намагається відновити традиції обителі, заснованої княгинею Олександрою Петрівною [5].

Можна стверджувати, що засновницю Покровського монастиря спо-

нукали ті ж ідеї, що висловив свого часу відомий лікар Федір Гааз, який закликав засновувати лікарні та притулки для бідних, для сиріт і людей похилого віку, покинутих, безпорадних і безсилих. Він проголошував: «Кваптеся робити добро!» І нам здається справді сучасним заклик, опублікований сто років тому, у 1901 р., в газеті «Врач»: «Чому б дійсно нашим монастирям не відгукнутися врешті-решт на стогін і сльози нещасних безпритульних хворих, сиріт і старих? Чому б їм не прийти за власним почином на допомогу державі, яка не знає, що робити, куди діти своїх душевно і нервово хворих, сухотних, ревматиків, алкоголіків і ним подібних хронічних хворих?» [1, с. 1221].

Таким чином, можна вважати доведеним, що діяльність Покровського монастиря впродовж років існування свідчить про його важливу роль в історії медицини в Києві, і це має надихати наших сучасників на добрі справи, на відновлення духу благодійництва, який був завжди властивий кращим людям в Україні.

Насамкінець хотілося б висловити вдячність авторам публікацій, на які ми спиралися, і тим повоєнним самовидцям, чиї усні свідчення, на жаль, не були свого часу належно зафіксовані, але певним чином доповнювали базу нашого повідомлення.

1. Бушувев В. Ф. К вопросу о народном врачевании при православных монастырях // Врач. — 1901. — № 39. — С. 1185—1190; № 40. — С. 1219—1221.

2. Киевско-Печерский патерик, или сказание о житии и подвигах Святых Угодников Киево-Печерской лавры / Репринт. воспроизв. с 3-го изд. 1903 г. — К.: Либідь, 1991. — 256 с.

3. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатьєвським списком) / Пер. з давньоруської, післямова, комент. В. В. Яременка. — К.: Рад. письменник, 1990. — 558 с.

4. Царственная инокиня / Г. Левицкий, Е. Монахиня, М. Тареев и др. / Воспроизв. с сокращен. по изд. 1904, 1910, 1911 гг. ; Под ред. и с предисл. игум. Серафимы. — Одесса: Свято-Архангело-Михайловский монастырь, 1995. — 160 с.

5. Ковалинский В. В. Меценаты Киева. — К.: Кий, 1998. — С. 150—175.

6. Ярон С. Г. Киев в 80-х годах. Воспоминания старожила. — К., 1910.

7. Осьмак В. Свято-Покровський Київський жіночий монастир // Православний вісник. — 1997. — № 4. — С. 56—64.